

Enheten för kulturmiljö
Johan Aspfors
010-223 12 21

Värmdö Hamnar AB
Michael Larkner
Skogsbovägen 9-11
134 81 Gustavsberg

Byggnadsminnesförklaring av Sandhamns tullhus med tillhörande byggnader, Eknö 1:351, Värmdö kommun

Beslut

Länsstyrelsen i Stockholms län beslutar enligt 3 kap. 7 § kulturmiljölagen (SFS 1988:950) (KML) att Sandhamns tullhus med tillhörande byggnader, på fastigheten Eknö 1:351, har övergått till att bli byggnadsminne enligt 3 kap. 1 § KML samt fastställer enligt 3 kap. 2 § KML nedan angivna skyddsbestämmelser.

Skyddsbestämmelser

För Sandhamns tullhus med tillhörande bebyggelse, bestående av tullhus (1), lusthus (2), klockstapel (3), Övre vaktstugan som även benämns Bryggstugan eller Australia (4) och Nedre vaktstugan (5), gäller följande skyddsbestämmelser:

1. De på bifogade situationsplanen med nr 1-5 numrerade byggnaderna får inte rivas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.
2. Ingrepp får inte göras i byggnadernas stommar, ursprunglig rumsindelning eller äldre fast inredning, såsom snickerier, taklistor och kakelugnar.
3. Byggnaderna ska underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras med traditionella byggnadsmaterial, färger och metoder på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
4. Det på situationsplanen med särskild linje avgränsade skyddsområdet får inte ytterligare bebyggas. Inom området får inte sådana åtgärder vidtas med mark och vegetation att miljöns karaktär förvanskas.

Beskrivning av ärendet

När ett statligt byggnadsminne övergår till en annan ägare än staten övergår det enligt 3 kap. 1 § KML till att bli byggnadsminne enligt denna lag. För dessa byggnader gäller att Länsstyrelsen enligt 3 kap. 7 § KML ska utfärda en förklaring om att byggnaderna har övergått till att bli byggnadsminnen. Detta beslut utgör denna förklaring.

Skyddet av Sandhamns tullhus inleddes med att tullstationen blev statligt byggnadsminne den 25 januari 1935. Riksantikvarieämbetet utarbetade skyddsbestämmelser för Sandhamns tullhus med tillhörande mindre byggnader som fastställdes genom regeringsbeslut den 24 juni 1993.

Datum
2017-03-03

Beteckning
432-36235-2016

Värmdö kommun köpte fastigheten av Vasakronan 2004, kommunen bildade samtidigt det helägda bolaget Värmdö Hamnar AB. Tullhuset, vaktstugorna med klockstapel och lusthuset tillhör Värmdö Hamnar AB. Tullhuset används för bostadsändamål och innehåller 4 hyresrätter och ett mindre övernattningsrum. Övre vaktstugan, som även varit tullhusets bryggstuga, är hembygdsmuseum och Nedre vaktstugan (eller vaktboden) är uthyrd som förråd. Klockstapeln vid övre vaktstugans västra gavel minner om den tid då gudstjänst firades i tullhusets sal.

De på fastigheten belägna byggnaderna Lotshuset och Telegrafhuset (inrymmande hyresrätter) står på ofri grund och tillhör Sjöfartsverket. Dessa hus omfattas inte av byggnadsminnesskyddet men ligger inom byggnadsminnets skyddsområde.

Bakgrund lots- och tullsamhället Sandhamn

Samhället Sandhamn ligger på Sandön som har ett strategiskt läge där den östra farleden möter öppet hav. Farleden kallades i äldre tider Rigaleden. På öns norra sida, där segelleden har en trång passage, finns en vik som erbjuder en skyddad naturhamn. Viken var troligen en ankringsplats långt innan tillblivelsen av samhället. Skatteläggningshandlingar från 1500-talet redovisar att ön tillhörde Eknös skärgårdsbönder som också var lotsar. På Sandön kunde de vänta på inkommande fartyg och från det skyddade hamnläget snabbt nå ut till skeppen. På Sandfältet, den högsta punkten ovanför hamnen, hade lotsarna en utkiksplats, först från ett träd men senare från en ställning som på 1960-talet ersattes av ett torn. Fram till 1600-talets slut bör ön ha varit mycket sparsamt bebyggd, och på platsen för nuvarande tullhuset fanns en enklare försvarsskans under 1600-talet.

När farleden, som tidigare var avsedd för kronans fartyg och för dem som skulle till Baltikum, öppnades för all trafik i slutet av 1600-talet anlades en lotsstation på ön och på 1680-talet även en tulljaktpostering. En by med små timrade boningshus etablerades kring ankringsvikens västra del, där också en sjökrog anlades på 1670-talet. Här på bergknallarna fick husen skydd från nordliga vindar av Telegrafholmen (då Ekholmen) och av den vid hamninloppet utskjutande klippudden ”Slangen”.

Byn byggdes ut kraftigt efter 1800-talets mitt då Eknölotsarna bosatte sig permanent i byn samtidigt som sommargäster började söka sig ut till ön genom tillkomsten av reguljär ångbåtstrafik. Stugor flyttades från Eknö och befintliga byggdes om enligt nya ideal hämtade från innerskärgårdens villaarkitektur. Även nya villor och pensionat uppfördes i och kring byn som utvecklades till ett av skärgårdens största samhällen. Tullstationen verkade fram till 1928. Sandhamn var en sk inloppsstation. Fartyg som gick in via Sandhamn till Stockholm fick här visa skeppshandlingar, varefter lasten visiterades och plomberades. Den egentliga förtullningen skedde i Stockholm. Om fartyget hade en känslig last följde en tullvaktmästare med från Sandhamn.

Beskrivning av byggnadsminnet

Tullhuset

Redan på 1630-talet hade Dalarö tullkammare en tulltjänsteman kallad observant tillfälligt stationerad på Sandön, men det skulle dröja till 1726 innan ön fick en stationär tullinspektör och ett tullhus. Det första tullhuset var en träbyggnad, möjligen placerad inne i byn. När det första tullhuset ersattes 1752 med dagens tullhus hade man valt att placera byggnaden på den välexponerade klippudden på platsen för den tidigare skansen. Här hade tulltjänstemännen full överblick över hamnen och inloppet. En lykta i tullhusets fönster vägledde fartygen in till Sandhamn. Först 1870 kompletterades udden med ett separat fyrhus.

Den för sandhamnsförhållanden imponerande byggnaden är ett verk av slottsarkitekten Carl Hårleman, som något senare även ritade fyren Korsö torn strax nordost om inloppet. Tullhusets fasadarkitektur är uppbyggd som en herrgård med en låg bottenvåning och en högre huvudvåning markerad av större fönster. I bottenvåningen låg enligt en beskrivning från 1813 tullkontoret (tullkammaren) och överuppsyningsmannens lägenhet. I övervåningen fanns en sal som bl a användes som gudstjänstrum, medan resten av våningen var bostad åt tullinspektorn. Salen markeras på sjöfasaden av tre centralt placerade fönster, åtskilda från de yttersta fönsteraxlarna. Övervåningens planlösning präglas av den för byggnadstiden moderna herrgårdsplanlösningen med en större mittsal och mindre rum vid gavlarna. Bottenvåningen har en ålderdomligare karaktär med en genomgående hall som är asymmetriskt placerad.

Salen, som på 1960-talet blev museum under namnet Sehlstedtrummet, har rundbågiga dörröverstycken med målade landskapsmotiv och en blåvit kakelugn. Författaren August Strindberg besökte Sandhamn som student 1869 för att träffa skalden Elias Sehlstedt som även var tullinspektör. Enligt Strindberg är målningarna utförda av Sehlstedt, som bodde i huset på 1850-talet och 1860-talet. Förutom poet var Sehlstedt en flitig tecknare och målare och hör till de första i raden av Sandhamnsskildrare.

Tullhuset restaurerades inför 200-årsjubileet 1952 under ledning av arkitekten Per Olof Olsson. Då återgick man till en 1700-talsmässig gul färgsättning. Målningar och fotografier från 1800-talet och 1900-talets första årtionden visar monokromt vita fasader.

Vaktstugorna och klockstapeln

Stugorna speglar hur den äldsta bebyggelsen i Sandhamn såg ut och de funktioner som tillhörde tullverksamheten. Den sk Övre vaktstugan, idag hembygdsmuseum, benämns även för Bryggstugan och bör vara från 1700-talet. Den lilla klockstapeln i anslutning till västra gaveln sammankallade Sandhamnsborna till gudstjänst i tullhusets sal. Först 1935 fick skärgårdssamhället en egen kyrka. Stapeln har en öppen, enkel bockkonstruktion med två vertikala mittstockar som stöds av snedsträvor. Klockan hänger i en triangulär huv/låda som är inklädd med kopparplåt. Strax öster om den övre vaktstugan ligger en mindre timmerbyggnad, Nedre vaktstugan eller Tullvaktstugan (ibland kallad bara för vaktbod). Den

byggdes 1749 av virke som hade blivit över efter att en ny tullbrygga hade uppförts av ”norrlandsbjälkar”. Tullvaktstugorna byggdes för att tulltjänstemännen, de s k besökarna, skulle slippa patrullera i mörker, köld och regnväder.

Lusthuset

Lusthuset ligger i trädgården framför tullhusets huvudfasad. På en karta från 1870 är ett symmetriskt gångvägssystem utritat mellan lusthuset och tullhuset. Byggnadens ålder är okänd, men fotografier och teckningar från 1800-talets mitt visar att tullinspektorn Elias Sehlstedt umgicks med sin familj i lusthuset. Byggnadsdetaljer i lusthuset tyder på att byggnaden bör vara från denna tid.

Motivering till beslutet

I den byggnadsminnespolicy som tagits fram av Länsstyrelsen i Stockholms län fastslås att byggnadsminnena ska avspegla länets särart och historiska utveckling.

Tullhusmiljön berättar om statens behov av en tullstation för den östra farledens handelssjöfart. Sandhamn var en inloppstullstation och tillhörde det system av tullar som fanns i skärgården. Sandhamns tullhus är en av ytterskärgårdens äldsta byggnader, uppförd 1752 inte långt efter rysshärjningarna 1719. Till miljön hör även mindre kompletterande byggnader som tillhört tullen. Det samhällshistoriska värdet förstärks av ett lokalt perspektiv genom husets funktion som byns gudstjänstlokal innan samhället fick en egen kyrka, men främst att byggnaden avspeglar skärgårdssamhällets uppkomst.

Tullhuset är ett landmärke och är av betydelse för byns bebyggelsebild. Till detta intryck bidrar den strama stenhusarkitekturen i ljus puts och att byggnadens skala skiljer sig från byns mindre trähusbebyggelse. Huset har drag av 1700-talets herrgårdsarkitektur och är ritad av tidens namnkunnige arkitekt Carl Hårleman.

Från 1800-talets mitt när Elias Sehlstedt var tullinspektör härrör troligen den staketomgärda trädgården med lusthus, en för den yttre skärgården tidig ansats till anlagd lustträdgård.

Bestämmelser som beslutet grundas på

Om ett statligt byggnadsminne övergår till en annan ägare än staten ska det enligt 3 kap. 7 § KML utgöra ett byggnadsminne enligt denna lag. Enligt samma lag ska länsstyrelsen genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnadsminnet ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden det inte får ändras.

Information

Om det finns särskilda skäl får länsstyrelsen enligt 3 kap. 14 § KML lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna.

Hur man överklagar

Beslutet kan överklagas hos Förvaltningsrätten i Stockholm enligt anvisningar på bilaga 2.

De som deltagit i beslutet

Beslutet har fattats av länsöverdirektör Magdalena Bosson med handläggare Johan Aspfors som föredragande.

Bilagor

1. Karta över byggnadsminnet
2. Besvärshänvisning

Kopia till

Sbk (digitalt hla, johasp)
Riksantikvarieämbetet
Stockholms läns museum
VicNatur för registrering i FDS
Bygg-, miljö- och hälsoskyddsnämnden/Bygg- och miljöavdelningen i Värmdö kommun

Bilaga 1

1. Tullhus
2. Lusthus
3. Klockstapel
4. Övre vaktstugan/Bryggstugan
5. Nedre vaktstugan

Streckad linje i kanten av grönt fält markerar skyddsområdets avgränsning.

Bilaga 2

Du kan överklaga beslutet

Om du inte är nöjd med Länsstyrelsens beslut, kan du **skriftligen** överklaga beslutet hos förvaltningsrätten. **Observera att du ska skicka eller lämna överklagandet till Länsstyrelsen i Stockholms län, Box 22067 104 22 Stockholm. Du kan även skicka in överklagandet via e-post till stockholm@lansstyrelsen.se.** Det ska du göra därför att Länsstyrelsen måste pröva om överklagandet har kommit in i rätt tid, innan det skickas vidare till förvaltningsrätten.

Tiden för överklagande

Ditt överklagande måste ha kommit in till Länsstyrelsen **inom tre veckor från den dag du fick del av beslutet.** Om det kommer in senare kan överklagandet inte prövas. I ditt överklagande kan du be om att få ytterligare tid till att utveckla dina synpunkter och skälen till att du överklagar. Sedan är det förvaltningsrätten som beslutar om tiden kan förlängas eller inte.

Om någon annan part överklagar beslutet, till exempel en kommun eller annan myndighet, är tiden **tre veckor från det datum som står på beslutet.**

Ditt överklagande ska innehålla:

- vilket beslut som överklagas, beslutets datum och diarienummer
- hur du vill att beslutet ska ändras
- varför du anser att Länsstyrelsens beslut är felaktigt

Skriv också följande uppgifter, om du inte tidigare lämnat dem:

- personnummer
- adress till bostaden
- telefonnummer där du kan nås
- eventuellt övriga uppgifter som behövs för att man ska kunna skicka handlingar till dig

Om du har handlingar eller annat som du anser stöder din uppfattning, bör du skicka med kopior på dessa.

Ombud

Du har rätt att anlita ett ombud för att sköta överklagandet åt dig. I så fall ska ombudet underteckna skrivelsen, bifoga en fullmakt i original från dig samt uppge sitt namn, adress och telefonnummer.

Ytterligare upplysningar

Behöver du veta mer om hur du ska göra, går det bra att ringa till Länsstyrelsen, telefon 010-223 10 00. Fråga efter den som varit föredragande i beslutet.